

Latvijas Nacionālās bibliotēkas pastāvīgā ekspozīcija "Grāmata Latvijā" iepazīstina ar Latvijas grāmatniecības vēsturē nozīmīgām tēmām. Aicinām iepazīties ar dažām no tām.

Ja rodas jautājumi vai komentāri, raksti gramata.latvija@lnb.lv!

Atbildi uz jautājumiem, kā esi vienojies ar skolotāju – raksti citā dokumentā vai kā komentārus pdf failā, vai arī atbildi mutiski.

Cenzūra. Jēdziens un interpretācijas

Apzinoties grāmatu varu un ietekmi, laicīgās un garīgās varas pārstāvji allaž ir tiekušies to kontrolēt. Šādas kontroles mērķis ir neļaut izplatīties tādai informācijai, kas kritizē vai apšaubā esošo politisko varu un sociālo kārtību, tradīcijas un tikumus vai kā citādi uzskatāma par nevēlamu. Kontrole var izpausties gan kā publicēšanai domāta teksta – vai nu jaunradīta, vai pat senākos laikos tapuša un labi zināma – pārveidošana, labošana, sagrozīšana, īsināšana, gan arī kā noteikta satura grāmatu publicēšanas un izplatīšanas aizliegums, ierobežošana, pārtveršana.

Iespējajā tekstā cenzūras pēdas parasti nevar ieraudzīt, jo cenzors savu darbu ir paveicis vēl pirms grāmatas nodošanas iespiešanai. Tomēr dažādos laikos vai apstākļos cenzora klātbūtne var būt arī uzskatāmi redzama – gan norādē, ka grāmata ir caurskatīta un atzīta par iespiežamu, gan reizēm arī kā iepriekš nepamanītu nevēlamu vietu labojumi jau iespējama tekstā.

cenzūra -as, s.; parasti vsk.

1. Varas iestāžu liegums tiražēt un izplatīt informāciju, kuru tās uzskata par nevēlamu.
2. vēst. Senajā Romā – cenzora amats.
3. Sods, ko uzliek deputātiem par parlamenta reglamenta pārkāpumiem.
4. psih. Psihiska sevis pašā vai cita kontrole.

Avots: "Latviešu literārās valodas vārdnīca" © Apgāds "Zinātne", 1972–1996

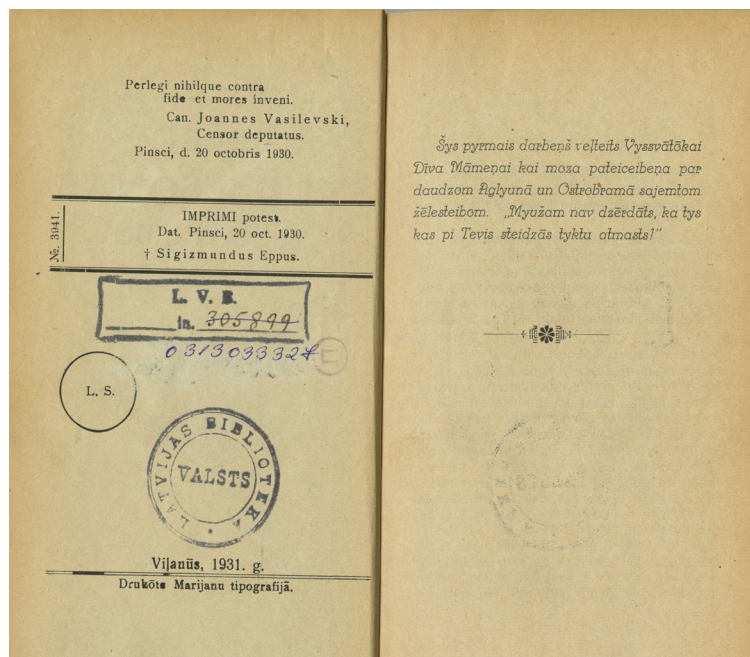
Iespiesta vārda kontrole (15. gs.–18. gs. beigas)

Noskaties ekspozīcijas kuratora vēsturnieka Gustava Strengas **stāstījumu!**

Sākotnēji baznīcai nebija instrumentu, kā kontrolēt nevēlamās grāmatas. Tikai 16. gs. vidū parādās pāvesta kūrijas izdotais aizliegto grāmatu saraksts. Vēršanās pret noteiktām grāmatām bija baznīcas iedvesmota, bet vietējo varas institūciju īstenota, piemēram, nosūtīšanai uz Livoniju paredzēto luterāņu grāmatu konfiskācija. Rīgas pilsēta līdz 16. gadsimta vidum bija politiski atkarīga no Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa Livonijas atzara, un sava spiestuve būtu bijusi pārmēru liela neatkarības izpausme, turklāt grāmatām bija ne vien intelektuāla, bet arī politiska nozīme. Pēc Livonijas kara beigām un Rīgas iekļaušanas Polijas-Lietuvas kopvalstī pilsētas politiskā elite nolēma izveidot spiestuvi, lai stiprinātu savu varu un kontrolētu informācijas plūsmu pilsētas iekšējo nemieru laikā. Pirmais tipogrāfs nebija brīvs uzņēmējs un tikai daļu no drukātā satura varēja izvēlēties pats, viņa galvenais uzdevums bija iespiest pilsētai nepieciešamās grāmatas.

Interesanti

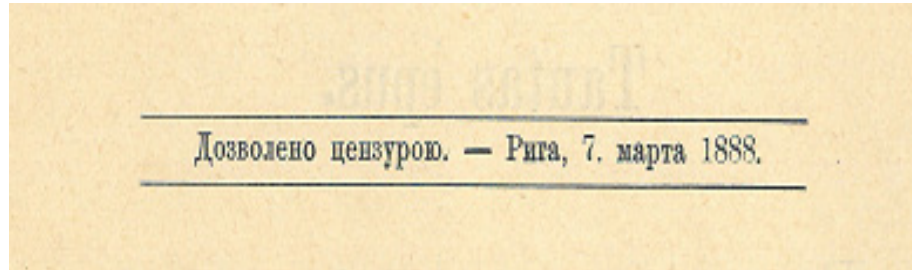
Romas katoļu baznīcas iekšējā cenzūra aktuāla visos laikos. Ieraksts *imprimatur* (lai tiek iespiests) vai *imprimi potest* (var tikt iespiests) titullapas otrā pusē norāda, ka vietējais katoļu bīskaps ir atzinis manuskripta atbilstību baznīcas dogmām, ticībai un tikumiem un ļauj ticīgajiem izmantot šo grāmatu.

Jozefs Spilmans. Grāku syudzēšonas nūslāpums.
Rēzekne: Dorbs un Zynōtne, 1935.

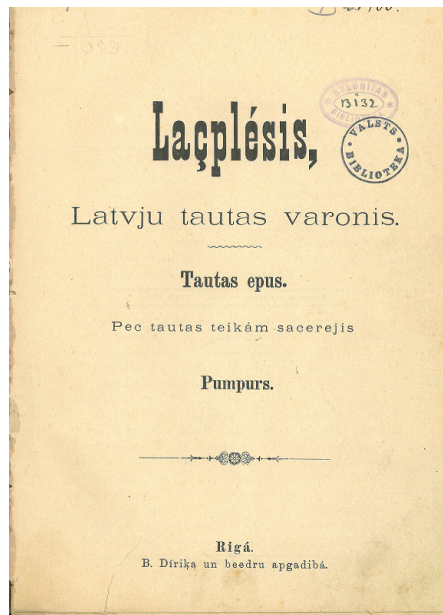
Krievijas impērijas cenzūra (18. gs. beigas – 1917. gads)

Grāmatu izdošanu Latvijā, tai esot Krievijas sastāvā, būtiski ietekmēja cariskās varas cenzūra. Katrā grāmatā bija lasāma frāze krievu valodā: cenzūras atļauts.

1. Aplūko izpētes materiālu. Izvērtē un izsaki viedokli, kāpēc tolaik tika cenzētas jeb izņemtas šīs teksta vietas? (2)

Cenzori Andreja Pumpura eposa manuskriptā veica daudzas izmaiņas un svītrojums, vairākas tā daļas atzīstot par iespēšanai nepiemērotām. Lai oriģinālais teksts neietu zudumā, viens no grāmatas izdevējiem, Kārlis Graudiņš (1863–1915), iespiestajā grāmatas eksemplārā atjaunojis cenzūras svītrotos teksta fragmentus.

Autors	Andrejs Pumpurs (1841–1902), nacionālā romantisma laikmeta dzejnieks
Nosaukums	Lāčplēsis, latvju tautas varonis. Tautas epus
Izdošanas ziņas	Rīga: B. Dīriķis un biedri, [1888]
Valoda	Latviešu
Papildinformācija	Netipiski laikmetam, kurā vairums grāmatu latviešu valodā iespieda ar fraktūras burtiem, Pumpura eposs iespiests antīkvā – "jaunajā drukā".

Burtneeks ar savejeem atgriezās majās no Igaunū kara;
Meiņas tureja rokās ozolu vainagus, ar kureem
Pušķoja kaņņevus, — Lačplēss dabuja Laimdotas kroni.
Meitām par atbildi Lačplēss ar citeem dzeedaja šādi:

„Kur augi ozoli, aug arī leepas —
„Kur rodas varoņi, tur kreetnas meitas;
„Latveešu kaņņevi, lepotees vari,
„Zeltenes skaistas, tikumu pilnas,
„Laimiņa laiduse Baltijas zemē.
„Preecīgi Latveešu kaņņevi atdos
„Dzīvību savu tēvzemi glabjot.
„Sargajot kreetnajas Latvijas meitas,
„Lai viņu vaināgi ziļoti vizi —
„Vizuļus nebus naidneekam traucet,
„Līdz kamer Laimiņa tautiņās raidis!
„Apsolos dzīvot un nomirt preekš tevis!“

*Laimdotā
Laimdota, šķēpīte
na Latvijas meita
(Dr. ul.)*

Ir pats Burtneeks, aizgrabts caur jaunajeem, esaka dzeedat —
Vispara jautra ligsmība pārņēma kaņņevu sirdis,

Latveešu uguns gaisma. —
Tas ir Lačplēss, kas šē cikstas
Vel ar svešo naidneeku —
Laimdota tur pili skātas,
Gaida kamer uzvarēs. —
Baivineeki tic, ka reizi
Lačplēss savu naidneeku,
Veenu pašu lejā grudis,
Noslicinās atvarā! —

X
*Un ar reizi naas
tas briedis
Kad viņš savu naidneeku
Veenu pašu lejā grudis,
Noslicinās atvarā?
Tad kļūs tautai jauni laiki
Tad kļūs viņa svabada!!*

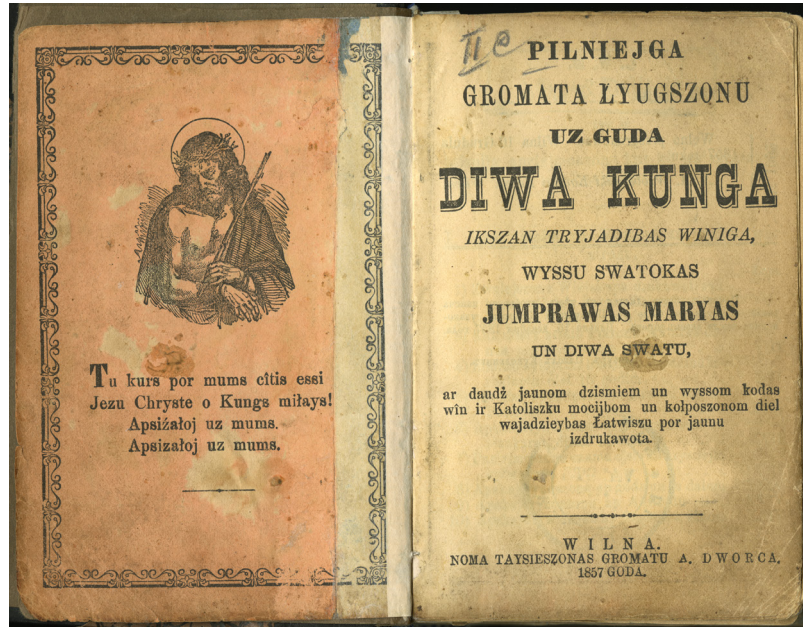
Pazaudeja dzīvību. —
Talak, talak kara pulki,
It kā vilņi pluzdami,
Gāja cauri mežeem, lejam,
Apstašanas nebija,
Kamer beidzot Kaupa pili,
Turaidu, tee sasneedza.
Šeitan Līvu zemes dalā
Pilnīgi bij redzama
Visās pilīs, visās ceemās
~~Latveešu~~ valdība. H Vacu mungu

Treknās druvās meeži, rudzi
Zelta varpām ligojās,
Līvi viņus aŗa, seja, —
Svešee ņema pļavumu;
Treknī lopi, govis, verši
Zaļās pļāvās ganiņas, —
Svešee viņu gaļu eda,
Viņu adas pardeva
Kristītos par kalpeem sevīm
Svešineeki darija
Un no viņeem nodošanas
Katrā gadā eedzina.
Tee, kas vel bij palikuši
Savā tēvu ticībā,
Izkliida pa dziļeem mežeem

5
*5. Pilim blānus bija ed.
tas
Svešineeku barmīcas
Preesteri un muni
vinās
Laidis dzīva, priestys.*

Interesanti

Lai apietu cenzūru un varas kontroli, latīņu drukas aizlieguma laikā (1864–1904) Vitebskas guberņas latviešu daļā – Latgalē – iniciatīvas pilni ļaudis organizēja agrāk iespiestu latgaliešu grāmatu atkārtotu izdošanu Austrumprūsijā. Aizlieguma apiešanai viņi norādīja viltotu grāmatas izdošanas gadu vai arī izdošanas datus nenorādīja vispār. Attēlā redzamo lūgšanu grāmatu iespieda 1899. gadā, bet, lai maldinātu cenzorus, norādīts 1857. gads un kā izdošanas vieta – Viļņa.

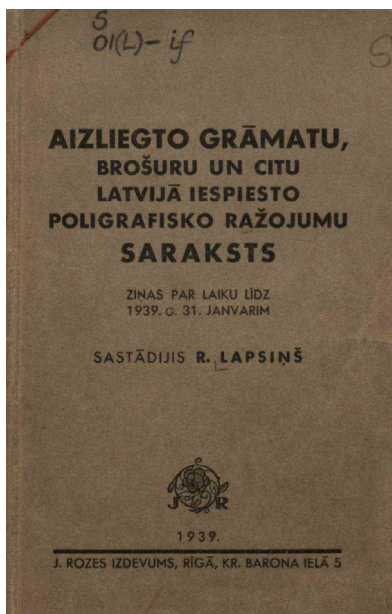

No: Pilniejga gromata lyugszonu uz guda Diva Kunga .. Wilna: A. Dworzec, 1857 [1899].

Latvijas Republika (1918–1940)

Tradicionāli šis laika posms tiek uzskatīts par vienu no brīvākajiem. Lai gan arī šajā laikā Latvijā pastāvēja cenzūra, lielākoties tās mērķis bija sargāt valsti no Padomju Krievijas ietekmes. Demokrātiskās iekārtas politiskā vara centās ierobežot radikālāku sabiedrības grupu – kā kreiso, tā labējo – pārstāvju iespējas komunicēt ar iespieddarbu starpniecību. Cenzūra attiecās arī uz “sēnalu un neķītrības” literatūru un galvenokārt tā bija pēciespieduma cenzūra. Iespiesta vārda saturu un izplatīšanu regulēja Preses likums. 1934. gadā pēc Kārļa Ulmaņa apvērsuma cenzūra pastiprinājās, tika mainīts Preses likums un ieviesta arī pirmsiespiedumu cenzūra.

2. Aplūko izpētes materiālu! Izvēlies divus no tolaik aizliegtajiem darbiem un izsaki pieņēmumu, kāpēc šis izdevums bija aizliegts? (4)

Autors	Roberts Lapsiņš (1898–1968?), Sabiedrisko lietu ministrijas Preses nodaļas vadītājs
Nosaukums	Aizliegtu grāmatu, brošūru un citu Latvijā iespiesto poligrāfisko ražojumu saraksts: ziņas par laiku līdz 1939. g. 31. janvārim
Izdošanas ziņas	Rīga: J. Roze, 1939
Valoda	Latviešu
Par grāmatu	Grāmatā apkopota informācija par iespieddarbiem (grāmatas, periodiskie izdevumi, uzsaukumi), kuru izplatīšana neatgriezeniski vai uz laiku ir bijusi aizliegta gan parlamentārisma periodā, gan pēc valsts apvērsuma. Zīmīgi, ka ziņas par aizliegtajiem izdevumiem – pretēji slepenībā tītajai cenzūras darbībai totalitāros režīmos – bija publiski pieejamas.

Izdevums pieejams [šeit](#).

Padomju cenzūra (1940–1941, 1944–1990)

Grāmatu izdošanu, pavairošanu un izplatīšanu padomju vara kontrolēja tikpat cieši kā citus saziņas veidus. Visas izdevniecības bija Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas pārraudzībā, un katra grāmata pirms izdošanas tika rūpīgi caurskatīta un pārbaudīta. Tipogrāfijas un grāmatu iesūtīšanu vai ieviešanu no ārzemēm pārraudzīja padomju drošības iestādes. Jau iespiestās grāmatas, ja tajās atklāts pēc cenzūras un drošības iestāžu domām nevēlams saturs, varēja izņemt no tirdzniecības.

Vēstures lūzumpunkti

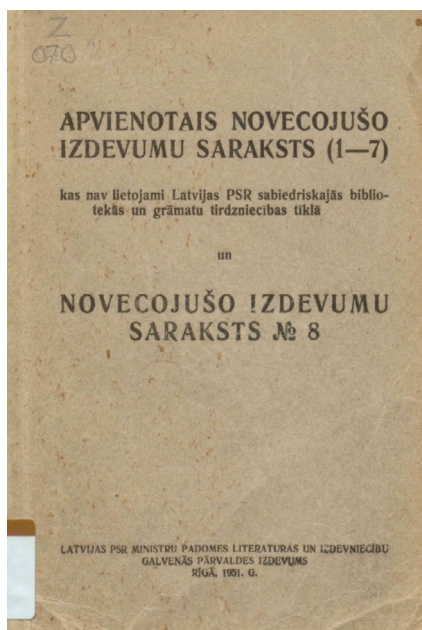
1944 – nodibināts “Grāmatu apgāds”, kas pēc pāris gadiem kļuva par “Latvijas Valsts izdevniecību” (LVI) un līdz 1960. gadu vidum – par lielāko izdevniecību Latvijā.

1944–1990 – darbojās LPSR Galvenā literatūras pārvalde (“Glavlit”), cenzūras iestāde, ar kuru bija jāsaņāgo visi iespieddarbi.

1990 – Latvijas Republikas Ministru Padome likvidēja Galveno literatūras pārvaldi, pieliekot punktu padomju cenzūrai Latvijā.

Ierobežotā skaitā iespiesto un tikai grāmatnīcām un bibliotēkām izsūtīto sarakstu veidoja Galvenās literatūras pārvaldes ierēdņi. Tā mērķis bija ierobežot jau agrāk, galvenokārt 20. gadsimta 20./30. gados, Latvijā tapušu izdevumu izplatīšanu un lasīšanu. Tā uzauga paaudzes, kas nezināja vairākus šodien plaši lasītus autorus.

3. Izpēti sarakstu un secini, kuri mūsdienās plaši pazīstami autori tolaik bija aizliegti. Sniedz minējumu, kāpēc. (4)

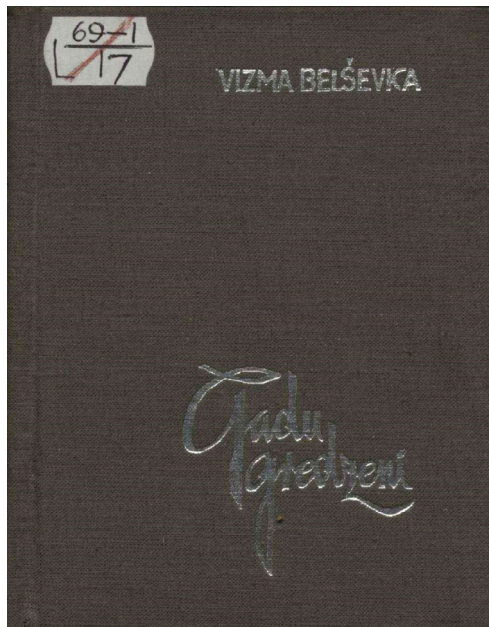

Nosaukums	Apvienotais novecojušo izdevumu saraksts (1–7) kas nav lietojami Latvijas PSR sabiedriskajās bibliotekās un grāmatu tirdzniecības tīklā un Novecojušo izdevumu saraksts
Izdošanas ziņas	Rīga: Latvijas PSR Ministru padomes Literatūras un izdevniecību galvenā pārvalde, 1951.

Izdevums pieejams [šeit](#).

Cenzūras apstākļos autori bieži izteicās zemtekstos, jo tikai tā varēja radīt darbus, kuros tika pausts patiesībai atbilstošs skatījums uz vēsturi, kritizēta iekārta un izceltas vispārcilvēciskas vērtības. Dažkārt šādi darbi cenzūras neuzmanības dēļ tika pat izdoti un bija sabiedrībā īpaši pieprasīti, bet to autori – represēti vai uz ilgāku laiku pakļauti drukas aizliegumam.

4. Izpēti dzejoļu krājumu! Izraksti citātus un izsaki vērtējumu, kas padomju varai varēja nepatikt krājumā. Noskaidro, vēl kuriem latviešu literātiem bija liegts publicēties šajā laikā. (5)

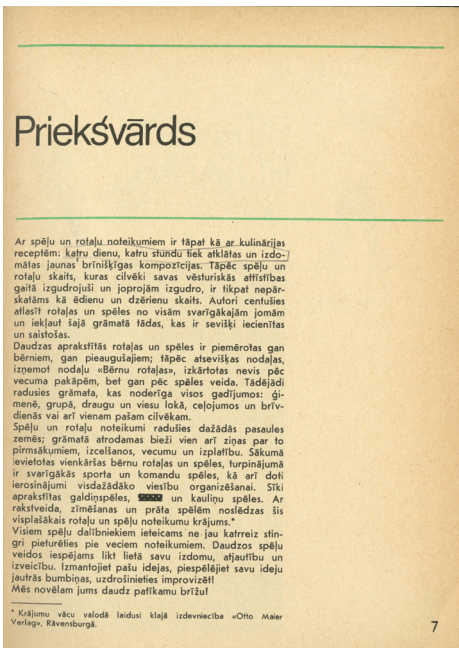
Autors	Vizma Belševica
Nosaukums	Gadu gredzeni
Izdošanas ziņas	Rīga: Liesma, 1969

Lai gan uzreiz pēc iznākšanas šo Vizmas Belševicas (1931–2005) dzejoļu krājumu lasītāji uztvēra kā savai paaudzei nozīmīgu brīvības izpausmi, padomju varas pārstāvju vērtējums bija iznīcinošs, un tam pievienojās arī vairāki tā laika dzejnieki un literatūras kritiķi. Visticamāk pati grāmatas izdošana bija cenzūras kļūda, tādēļ atšķirībā no citiem gadījumiem, kad grāmatu cenzoru iebildumu dēļ neizdeva, šī krājuma apspriešana bija publiska. Represijas, publicēšanas aizliegums un draudi dzejnieci vajāja daudzu gadu garumā.

Izdevums pieejams [šeit](#).

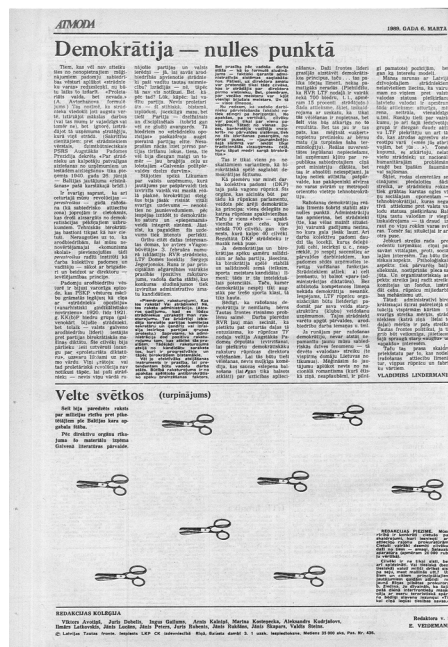
Interesanti

Ja cenzūrai gadījās kļūme, to laboja arī jau iespiestā grāmatā. Šajā no vācu valodas tulkotajā spēļu grāmatā nodaļa par kāršu spēlēm kā PSRS nevēlamām azartspēlēm bija izņemta, taču vārds kāršu priekšvārda tekstā bija palicis. Lai to paslēptu, pāri pārdrūkāja nesalasāmu simbolu kombināciju.

Ervins Glonegers, Valters Dīms. Lielā spēļu grāmata.
No vācu valodas tulkojušas Valda Kvaskova un Irina Treskina. Rīga: Zvaigzne, 1982.

Laikraksts "Atmoda" (1988–1992) bija Latvijas Tautas frontes izdevums, pirmais neatkarīgais opozīcijas laikraksts Latvijas PSR ar lielu nozīmi Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanā. Pilnīgu publicēšanas brīvību šim laikrakstam tomēr nedeva, katrs sagatavotais numurs pirms drukāšanas tika pārbaudīts. Publicēšanai noliegtās vietas redakcija lasītājiem neslēpa, ievietojot izņemtajās vietās simbolisku ilustrāciju – cenzora šķēres.

No laikraksta "Atmoda", 1989. gada 6. marts.

Laikā, kad politiskā vara cenšas nepieļaut vai ierobežot nevēlama satura pavairošanu un izplatīšanu, grāmata var kļūt par pretošanās ieroci. Par brīvības un nepakļaušanās apliecinājumu kļūst pašveidotas, pagrīdes apstākļos ar roku pārrakstītas vai citādi pavairotas, trimdā iespiestas un dzimtenē slepus ievestas, nereti tikai uz vienu nakti domubiedriem izlasīšanai aizdotas grāmatas. Dažādas varas, apzinoties šādu grāmatu bīstamību, allaž tiekušās tās aizliegt, pārtvert, iznīcināt, bet to veidotājus un lasītājus – bargi sodīt.

20. gadsimta otrajā pusē literatūru, ko padomju vara uzskatīja par nevēlamu vai aizliedzamu, lasītāji mēdza pašrocīgi pavairot. Grāmatu pavairošanai varēja izmantot dažādas metodes – pārfotografēšanu, pārrakstīšanu ar roku vai rakstāmmašīnu, retāk – darba vietā nelegāli izmantojot iestādes vai uzņēmuma kopēšanas iekārtas. Ar rakstāmmašīnu vienā rakstīšanas reizē, izmantojot kopējamo papīru, varēja nodrukāt tikai 3–4 teksta eksemplārus. Saskaņā ar populāru priekšstatu, varas iestādes visas rakstāmmašīnas reģistrēja, taču realitātē tam vai nu pietrūka resursu, vai arī literatūras pašpavairošanas apkarošana tomēr netika uzskatīta par prioritāti.

Noskaties aktiera Viļa Daudziņa stāstījumu!

Liela daļa pašrocīgi pavairotu grāmatu līdz mūsdienām nav saglabājušās. Disidents Gunārs Astra (1931–1988) par pretošanos varai ticis arestēts un tiesāts divreiz, 1983. gadā arī par pretpadomju literatūras glabāšanu, pavairošanu un izplatīšanu. Visas pašpavairotās grāmatas čeka konfiscēja, un tiesa Gunāru Astru atzina par sevišķi bīstamu recidivistu. Vienīgais samizdata literatūras paraugs, ko glabā disidenta tuvinieki, ir divi pagrīdes žurnāla Auseklis eksemplāri mašīnrakstā – viens izdots neilgi pirms Gunāra Astras nāves 1988. gadā, otrajā jau publicēts viņa nekrologs.

No Gunāra Astras pēdējā vārda tiesā [1983. gada 15. decembrī]. Publicēts laikrakstā "Atmoda" 1989. gada 3. aprīlī, 3. lpp.

"(..) Man ir teikts – "aizliegtās grāmatas". Kā lai to pasaku, kas ir aizliegts, kas – ne? Vatikāns publicē un regulāri papildina savu *Index librorum prohibitorum* – aizliegto grāmatu sarakstu. Varbūt daudzi cilvēki izvairīsies no situācijas, kurā esmu nonācis, ja kioskā nopirks un izlasīs šādu jaunākā izlaiduma sarakstu. Tagad iznāk tā, ka katram jāapgūst papildu kvalifikācija – pašcenzors. Bet – kur tādu apgūt? Man atliek vadīties vienīgi no apsvēruma: ja informācija satur kaut ko tādu, par ko padomju avoti sniedz citas ziņas vai arī vispār klusē, tad informācija ir kaitīga un noziedzīga; tas ir pilnīgs absurds."

(..) Mans noziegums: grāmatu fotografēšana, fotonegatīvu glabāšana un trīs negatīvu iedošana Freimanim, viena raksta pārtulkošana, vienas grāmatas parādīšana citam cilvēkam, vēl dažu grāmatu glabāšana, pilnīgi intīma satura sacerējuma sarakstīšana un glabāšana, radoraidījumu ierakstīšana lentā un šo lentu glabāšana. Par to es tikšu notiesāts (..)

Es ticu, ka šis laiks izgaisīs kā jauns murgs. Tas dod man spēku šeit stāvēt un elpot. Mūsu tauta ir daudz cietusi un tādēļ iemācījusies un pārcietīs arī šo tumšo laiku. (..)"

Latvijas Republika (1990. gads – mūsdienas)

Latvijas Republikas Satversmes 100. pants “Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus. Cenzūra ir aizliegta.”

Avots: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>

5. Raksti argumentētu eseju “Cenzūra un šodienas Latvija”, raksturojot atļauto un aizliegto mūsdienās! Piemēram, vai esi brīvs paust savu viedokli visos jautājumos? Pamato! Vai un kā šodien darbojas cenzūra? Izmanto pamatojumos faktus, mini izmantotos avotus. (10)

vai

6. Veic izpēti! Noskaidro, kāda vēl grāmata latviešu valodā bijusi aizliegta. Kāpēc? Raksturo laikmetu. Mini informācijas avotus. Paud savu viedokli par konkrēto grāmatu. (10)